

Nieznane instrukcje MBP dotyczące akcji „Wisła”

„Dokumenty dotyczące akcji »Wisła«, choć rozproszone po różnych archiwach, pozwalają odtworzyć decyzje podejmowane na poszczególnych etapach jej przygotowań i realizacji” – pisał z górną dziesięć lat temu Eugeniusz Misiło we wstępie do pierwszego wyboru dokumentów poświęconych w całości wysiedleniu ludności ukraińskiej z południowo-wschodnich terenów Polski i przesiedleniu jej na ziemie zachodnie i północne w 1947 r.¹ W dalszej części tekstu badacz ten – wymieniając odnalezione przez siebie archiwalia – stwierdził, że z bardziej istotnych nie udało mu się jednak dotrzeć do „instrukcji MBP z kwietnia 1947 r. ustalającej zasady rozmieszczania Ukraińców na nowym miejscu osiedlenia, oraz dwóch instrukcji (z kwietnia i lipca) regulujących tryb dokonywania aresztowań i więzienia ukraińskiej ludności cywilnej w obozie koncentracyjnym w Jaworznie. Fakt istnienia tych instrukcji ustalono na podstawie innych zachowanych dokumentów MBP i Grupy Operacyjnej »Wisła«”². Mimo czasu, jaki upłynął od ukazania się cytowanej książki, oraz pojawienia się co najmniej kilkudziesięciu większych i mniejszych publikacji naukowych, popularnonaukowych oraz publicystycznych poświęconych omawianej tematyce, dokumenty wspomniane przez Misiłę wciąż pozostawały nieznane.

Pierwszy z publikowanych poniżej materiałów³ jest najprawdopodobniej właśnie wspomnianą instrukcją MBP z kwietnia 1947 r. (niestety, dotychczas nie udało się odnaleźć oryginału, który być może został zniszczony; prezentowane źródło zachowało się w kopii⁴). Powstała ona trzy dni przed oficjalnym rozpoczęciem akcji „Wisła”, a podpisał ją ówczesny dyrektor Departamentu III MBP ppłk Józef Czapliski⁵.

¹ *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, oprac. E. Misiło, Warszawa 1993, s. 7.

² *Ibidem*, s. 8.

³ Zostały one odnalezione w czerwcu 2004 r. w zasobie AIPN Po. Za podanie informacji o miejscu ich przechowywania dziękuję dr. Piotrowi Niwińskiemu z OBEP IPN w Gdańsku.

⁴ Publikowany egzemplarz instrukcji przesłany został 26 IV 1947 r. przez kierownika Sekcji I Wydziału III Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu por. Kupca do szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Gostyniu.

⁵ Józef Czapliski, ur. 31 VIII 1911 r., w organach bezpieczeństwa od 1944 r., m.in. od 15 I 1946 do 21 XII 1947 r. dyrektor Departamentu VII (od marca 1946 r. Departament III), zajmującego się zwalczaniem podziemia politycznego i zbrojnego, powtórnie stanowisko to pełnił w okresie 1 III 1950–1 IV 1953, zwolniony z organów bezpieczeństwa 31 V 1957 r. (*Ludzie bezpieki w walce z narodem i Kościołem. Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala*, oprac. M. Piotrowski, Lublin 2000, s. 337).

Już wstępna lektura dokumentu upoważnia do konstatacji, że zawiera on sprzeczności. Z jednej bowiem strony w pierwszym punkcie zaleca, by przesiedlanych Ukraińców traktować „w jak najlepszym porządku [...], bez szykan, by przesiedleńcy byli traktowani tak, jak każdy inny obywatel Polski”, z drugiej jednak wymienia cały szereg działań, jakie wojewódzkie i powiatowe struktury „bezpieki” powinny podjąć w stosunku do przesiedlanych Ukraińców (z wyrażoną wprost sugestią, że przesiedleńcom nie wolno opuszczać „bez zezwolenia PUBP miejsc zamieszkania”). Stwierdzić też można, że właśnie ta instrukcja stała się podstawą dla kolejnych tego typu dokumentów, wydawanych zarówno przez jednostki niższego szczebla, jak i inne instytucje, na przykład Ministerstwo Ziem Odzyskanych⁶.

Drugi z publikowanych dokumentów nie był dotychczas znany historykom. Jest to wydana w tym samym dniu i podpisana również przez ppłk. Czaplickiego instrukcja w sprawie działań, jakie terenowe organa bezpieczeństwa powinny podjąć w celu zwalczania komórek Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów⁷ na ziemiach zachodnich i północnych Polski. Choć formalnie skierowana przeciwko OUN, *de facto* instrukcja ta przygotowywała WUBP i PUBP do prowadzenia działań operacyjnych w całości – używając języka ówczesnego resortu – „po linii ukraińskiej”. Wśród środowisk stanowiących potencjalne zagrożenie wymienia się tam zarówno żołnierzy armii petlurowskiej, emigrantów, duchownych, jak i „wszystkich obywateli narodowości ukraińskiej przybyłych na dany teren w czasie wojny i do dnia dzisiejszego”.

Prezentowane dokumenty nie zmieniają, odtworzonego już przez historyków, całościowego obrazu sytuacji Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski po 1947 r., ale stanowią jego istotne uzupełnienie. Z tą też myślą są publikowane.

⁶ Chodzi o wytyczne MZO z 10 XI 1947 r. Dokument ten był już publikowany: R. Drozd, I. Hałagida, *Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość (dokumenty i materiały)*, Warszawa 1999, s. 53–55; por. *Akcja „Wisła”...*, s. 382.

⁷ Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (Orhanizacija Ukrajinskich Nacjonalistiw – OUN) – założona w 1929 r. w Wiedniu, w walce o utworzenie niepodległego państwa ukraińskiego posługiwała się terrorem, w 1940 r. podzieliła się na frakcję melnykowską (OUN-M, na czele Andrij Melnyk), stawiającą na współpracę z Niemcami, i frakcję banderowską (OUN-B, na czele Stepan Bandera), która podjęła walkę z Niemcami, Polakami i Sowietami. Po zakończeniu II wojny światowej obydwie frakcje działały na emigracji.

Nr 1

1947 kwiecień 25, Warszawa – Instrukcja dyrektora Departamentu III MBP ppłk. Józefa Czaplckiego w sprawie rozmieszczania na ziemiach zachodnich i północnych Ukraińców przesiedlanych w ramach akcji „Wisła”

Ministerstwo Bezpieczeństwa Publ[icznego]
Departament III

Ściśle tajne

L.dz. DS-765/47

Instrukcja

w sprawie przyjmowania i rozpracowania wysiedlonych Ukraińców z terenu województw rzeszowskiego i lubelskiego

W chwili obecnej przeprowadza się operację przeciwko bandom UPA¹ i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Na teren waszego województwa zostaną przesiedlone rodziny ukraińskie. W związku z powyższym należy przeprowadzać następujące czynności:

1. W porozumieniu z PUR-em² przypilnować, aby osiedlenie rodzin ukraińskich odbywało się w jak najlepszym porządku, sprawnie i szybko, bez szykan, by przesiedleńcy byli traktowani tak, jak każdy inny obywatel Polski.

2. Przypilnować, aby z każdego przybywającego transportu ludzie zostali tak rozdzwini, aby każda rodzina znajdowała się w innej wsi, a w ostatecznej sumie w jednej wsi mają się znaleźć najwyżej 3 do 5 przesiedlonych rodzin ukraińskich.

3. PUBP winny od chwili przyjazdu przesiedleńców wziąć ich w usilne rozpracowanie agenturalne, [należy też] wszcząć intensywny werbunek, zbierając wśród nich materiał informacyjny o bandach UPA i organizacji politycznej Ukraińców celem wykorzystania w terenie, z którego [przesiedleńcy] przybyli, oraz w celu wzajemnego rozpracowania przesiedleńców.

4. Po przesiedleniu kontynuować werbunek i zbieranie informacji, [a] poprzez stałe kontrolowanie obecności wszystkich członków rodzin dać do zrozumienia, że nie wolno im opuszczać bez zezwolenia PUBP miejsc zamieszkania.

5. Kontrolować wszystkie osoby odwiedzające przesiedlonych.

6. PUBP winny w raportach codziennych do WUBP podawać wykazy przybyłych przesiedleńców ukraińskich, a te z kolei w raportach pięciodniowych przysyłać je będą do Wydz[iału] I Departamentu III Ministerstwa Bezpieczeństwa

¹ Ukraińska Powstańcza Armia (Ukraińska Powstańska Armija – UPA) – ukraińska formacja zbrojna powołana w 1942 r. przez OUN-B do walki o niepodległe państwo ukraińskie, walczyła z Polakami, Sowiecami oraz wojskowymi formacjami niemieckimi, ostatni oddział zbrojny zlikwidowany został przez sowieckie organa bezpieczeństwa w 1960 r.

² Państwowy Urząd Repatriacyjny – centralna instytucja działająca w latach 1944–1951; jej zadaniem było organizowanie repatriacji obywateli polskich, którzy w wyniku działań wojennych lub zmiany granic znaleźli się na terytorium innych państw. W latach 1944–1946 PUR uczestniczył też w przesiedleniach Białorusinów, Litwinów i Ukraińców z Polski do ZSRR, w 1947 r. zaś w akcji „Wisła”.

Igor Hałagida

Publiczn[ego]. Wykazy winny obejmować dane personalne przesiedlonych, miejsca, skąd zostali przesiedleni, oraz nowe miejsca zamieszkania.

7. O wszystkich przedsięwzięciach przeprowadzonych w myśl niniejszej instrukcji meldować w oddzielnych punktach w meldunkach specjalnych i raportach dekadowych Sekcji 1 Wydz[iału] III WUBP, który z kolei melduje Wydz[iałowi] I Dep[artamentu] III Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego.

Dyrektor Departamentu III
(-) Czaplicki, ppłk

Za zgodność
Kierownik kancelarii Dep[artamentu] III

Źródło: AIPN Po, 003/412, k. 324, kopia, mps.

Nr 2

1947 kwiecień 25, Warszawa – Instrukcja dyrektora Departamentu III MBP ppłk. Józefa Czaplickiego w sprawie zwalczania OUN

Ministerstwo Bezp[ieczeństwa] Publ[icznego]
Departament III

L.dz. DS-760/47

Instrukcja

w sprawie zwalczania działalności Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów

W ostatnich miesiącach ukraińskie organizacje nacjonalistyczne bardzo silnie wzmogły swą działalność na terenie całego państwa. Stwierdzono, że reakcja międzynarodowa aktywizuje wszystkie siły działające w Polsce i mimo znanego faktu szowinistycznych poglądów podziemia polskiego i ukraińskiego, oba te podziemia wykonują zlecenia swych anglosaskich [mocodawców^a], działają w porozumieniu, koordynują swe poczynania do walki z demokratyczną^b Polską w organizowaniu szpiegostwa na rzecz Anglosasów, w dokonywaniu sabotażu itp.

Stwierdzono, że Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, których ośrodki masowy w Polsce znajduje się w woj. rzeszowskim i lubelskim¹, [prze]prowadza na terenie tych województw akcje zbrojne, a na terenie całego kraju^b [prowadzi] szeroko zakrojoną akcję szpiegowską i sabotażową z polecenia i na korzyść swego dysponenta – wywiadu amerykańskiego².

We wszystkich prawie większych miastach, opierając się na skupiskach ukraińskich, białogwardyjskich i klerze greckokatolickim, prowadzą swą robotę szpiegowską komórki OUN, posiadają „skrzynki” pocztowe i przyjazdowe³ w powiatach [przy]granicznych, [a w miastach] portowych – punkty przerzutowe do swej centrali zagranicznej.

Celem rozpracowania i ujawnienia powyższej działalności należy:

- 1) Przy prowadzeniu śledztwa nad działaczami podziemia polskiego uporczywie doszukiwać się kontaktów i związków z nacjonalistami ukraińskimi.
- 2) Nastawić agencurę rozpracowującą podziemie polskie do wyjaśnienia kontaktów ukraińskich z tym podziemiem.
- 3) Ustalić skład osobowy skupisk i kolonii ukraińskich i białogwardyjskich osiadłych w okresie po pierwszej wojnie światowej (np. petlurowców), rozbudować

^a Wyraz prawdopodobny, w dokumencie nieczytelny – dopisany ręcznie.

^b W dokumencie wielką literą.

¹ Chodzi tu o „Zakerzoński Kraj”, który obejmował tereny południowo-wschodniej Polski (w granicach po 1944 r.) zamieszkałe w zwartej masie przez ludność ukraińską. Na czele проводu (kierownictwa) „Zakerzonnia” w latach 1945–1947 stał Jarosław Staruch „Stiah”. Oddziałami zbrojnymi (na terenie Polski wchodziły one w skład VI Okręgu Wojskowego UPA) dowodził Mirosław Onyszkiewicz „Orest”.

² Informacja nieprawdziwa. Wiosną 1947 r. komórki ukraińskiego podziemia w Polsce nie miały żadnych kontaktów z zachodnimi służbami wywiadowczymi.

³ Prawdopodobnie chodzi o tzw. lokale kontaktowe.

w tych skupiskach sieć agenturalną^c, ustalić przywódców, przeprowadzić kontrolę pism i okresową obserwację.

4) Ustalić dokładnie wszystkich obywateli narodowości ukraińskiej przybyłych na dany teren w czasie wojny i do dnia dzisiejszego i rozbudować wśród nich sieć agenturalną^c. Ustalić miejsca spotkań, nawet o charakterze towarzyskim, ustalić miejscowych przywódców, przeprowadzić kontrolę pism i okresową obserwację.

5) Przystąpić do operatywnego rozpracowania kleru greckokatolickiego.

6) W powiatach [przy]granicznych i nadmorskich należy jak najszybciej ustalić wszystkich Ukraińców i szczególnie intensywnie ich rozpracować, a ze strefy granicznej i miast portowych wysiedlić ich. Należy przestrzec i zorientować cały aparat, że Ukraińcy ukrywają swe pochodzenie narodowościowe i występują na zewnątrz jako Polacy.

7) W związku z przeprowadzanymi operacjami wojskowymi i wysiedleńczymi przeciwko Ukraińcom na terenie województw rzeszowskiego i lubelskiego są już wypadki przerzucania się na tereny innych województw działaczy ukraińskich⁴, które niewątpliwie spotęgują się. Należy skrzętnie wyłapywać tych działaczy i odsyłać do danych WUBP, skąd przybyli.

8) O wszystkich przedsięwzięciach przeprowadzanych w myśl niniejszej instrukcji meldować w oddzielnych punktach w meldunkach specjalnych i raportach dekadowych Sekcji 1 wojewódzkich Wydz[iałów] III [UBP] do naczelnika Wydz[iału] I Dep[artamentu] III Ministerstwa Bezp[ieczeństwa] Publicznego.

Dyrektor Departamentu III MBP
(-) Czaplicki, ppłk

Źródło: AIPN Po, 003/412, k. 327–328, kopia, mps.

^c W dokumencie *agencji*na.

⁴ Pierwsze, jeszcze nieformalne, próby przerzucania ludzi podjęto przed 1947 r., gdy na terenie Małopolski oraz Górnego i Dolnego Śląska działały punkty kontaktowe stanowiące elementy szlaku kurierskiego łączącego „Zakerzoński Kraj” z kierownictwem OUN-B na emigracji. W tym samym okresie łączniczki ukraińskie docierały też do Gdańska, Łodzi, Szczecina i Warszawy, gdzie m.in. kolportowały ulotki. Latem 1947 r. Jarosław Staruch „Stiah” wydał instrukcję, w myśl której – jak zeznawał aresztowany w 1948 r. „Orest” – większość podległych mu ludzi należało „demobilizować, a tym samym zmniejszyć swoje kadry, które na wypadek akcji przesiedleńczej i akcji W[ojska] P[olskiego] będą mogły się swobodnie poruszać. [...] Demobilizować tylko tych, którzy są słabi i nie nadają się do dalszej walki” (Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie, Sr 450/50, t. 1, Protokół przesłuchania Mirosława Onyszkiewicza, 28 V 1948 r., k. 146 – obecnie w AIPN). Osoby te miały wyjeżdżać razem z rodzinami na ziemie zachodnie i północne i tam ewentualnie tworzyć szcątkowe zakonspirowane struktury podziemia, do czego jednak nie doszło.